

«HEKİMLİK ETİĞİ» NİN TARİHSEL KÖKENLERİ

Erdem Aydın*

Toplumsal yaşamın sürdürülmesi için birtakım insan etkinliklerinin sağlanması gereklidir. Ancak, bu etkinliklerin gerçekleşmesi gelişigüzel davranışlar sonucu olmaz. İnsan davranışlarını yönlendiren, kaynağını nereden almış olursa olsun birtakım yasa, kural, ilke hatta varlığı bile çoğu kez zor anlaşılan bazı zorlanımlar vardır. Bunlardan bir bölümünü etik ilkeler oluşturur. Etik ilkeler tarihsel süreç içerisinde, her toplum ve toplumsal grupta sayısız çeşitlilik ve zenginlik gösterir. Toplumsal bir altgrup olarak herhangi bir meslek dalının da kendine özgü kuralları ve yaptırımları vardır.

Durkheim'a göre bir meslek grubuna ait etik ilkeler öteki meslek gruplarına ait ilkeler ile uyuşmayabileceği gibi; kimi zaman birbirlerine ters de düşebilirler. Böylece karşımıza özelleşmiş, özgün etik ilkeler alanı ortaya çıkmaktadır (6). Kuşkusuz her meslek dalının tarih içinde, oluşma - oluşturulma sürecine paralel giden, özgün mesleki etik ilkelerin yapılanma süreci de vardır.

Tıp alanında başta gelen sorumlu kesim olan, hekimlere ait mesleki etik ilkelerin düzenlenip ortaya konması bilindiği gibi Yunanlı hekim Hipokrat (M.Ö. 460 - 370) tarafından gerçekleştirilmiştir (9). Hipokratik tıbbi etik ilkelerin ortaya çıkış sürecinde etkili olan mekansal ve tarihsel etkenleri üç bölüm altında inceleyebiliriz.

- 1 — Kosmojenik dünya görüşü
- 2 — Sokratik ahlak felsefesi
- 3 — Toplum yaşamındaki kurallar.

KOSMOJENİK DÜNYA GÖRÜŞÜ

Hipokrat gözlem ve deneyime dayanan tıbbın kurucusudur. Fizik - dışı güçlere, büyüye, kehanete dayanan insan sağlığıyla ilgili görüş ve düşünceler; onun aracılığıyla bu niteliklerinden sıyrılarak

* Ankara Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji (Tıbbi Etik) Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi
Geliş Tarihi : 18 Haziran 1993 Kabul Tarihi : 16 Ağustos 1993

yerlerini akılcı, laik, bilimsel (zamanı için) bir anlayışa bırakmıştır. Ancak bu değişimi tıbbın ve Hipokrat'ın bireyselliği içerisinde değil; belli bir toplumsal, kültürel, bilgisel dönüşümün içinde görmeliyiz.

M.Ö. 6. yy.'da bugünkü Batı Anadolu ve Yunan Yarımadası'nda yer alan Eski Yunanistan'da kişilerin ve toplumların doğaya, yaşamā, insana olan bakış açılarında hızlı bir değişim gözlenir. Daha önceleri bu konularda geleneklerin, pagan dinlerin, mitolojinin getirdiği çeşitli yanıtlar, yaptığı açıklamalar; insanların yaşam, bilgi ve inançları için yeterli geliyordu. Kendilerine aktarılmış bilgiler, bireysel ve toplumsal düzeyde herhangi bir eleştiri ve sorgulamaya tutulmaksızın oldukları gibi kabul ediliyordu. Bu bilgilerin doğrulukları hakkında hiçbir şüphe yoktu. Ancak öyle bir zaman geldi ki evren, dünya, insan hakkındaki hazır bilgiler yetmez oldu. İnsanlar ellerinde bulunan bilgi ve kavramların doğruluğundan kuşku duymaya başladılar. O zamana kadar doğruluğu «tartışılmamış bilgiler»e olan güvenlerini yitirdiler. Ortaya çıkan bu belirsiz durum karşısında yapabilecekleri; güvenip, inanabilecekleri tek şeyleri vardı. O şey de kendi uslarını (akıllarını) kullanmaktı. Bundan böyle insanın kendi düşünme olanakları kullanılarak soruların yanıtları bulunacak, gerçek bilgiye ulaşılabilecekti! Sözü ettiğimiz bu dönem Yunan Felsefesinin (biliminin!) doğduğu dönemdir (8,14).

Eski Yunan filozoflarının, insan ve evreni anlayabilmek, açıklayabilmek için geliştirdikleri çözüm yöntemi, gözlemlerde bulunmak; ve bu gözlemlerden kalkarak yorum getirmek şeklinde idi. Onlar fizik dünya üzerinde yaptıkları gözlemlerden elde edilmiş bilgiler ile (ki gözlemleyebildikleri kalıcı olan tek şey sürekli karşılıklı değişim ilkesi idi) evren ve insan üzerine her türlü temel ve kalıcı bilgiye ulaşabileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla da Yunan filozofları (özellikle ilk dönem filozofları) evrendeki fizik ilkelere yola çıkılarak, etik gibi insanın toplumsal ve değerler dünyasına da ait birtakım ilkeler konabileceğine düşündüler. Doğada var olduğunu kabul ettikleri yasalar aynı zamanda onlar için potansiyel birer etik yasalar kaynağıydı. Örneğin Platon, yıldızları yörüngelerinde hareket ettiren harmonik düzenin, aynı zamanda insani dünyayı yöneten düzen olması gerektiğini savunuyordu. İşte, özetlemeğe çalıştığımız Hipokrat dönemi, Yunan kültüründe **olgu dünyası** ile **değerler dünyası** özdeşleşip birbirinden

kopmaz tek bir bütün oluşturduğu dönemdir. Bundan dolayı ilk Yunan Felsefi dünya görüşü komojenik ya da monistik (tekçi) Felsefe olarak bilinir* (11,14).

İncelendiğinde görürüz ki Hipokrat, çağının bu yeni dünya görüşünü, tıbbı mükemmel bir ustalıkta aktarmıştır. Onun insan sağlığı üzerine olan bilimsel (bilgisel) söylemi; çağdaşı bir doğa filozofunun söylemi ile baş başa gider (2). Ve değinildiği gibi bu felsefenin özü gereği, onun bilimsel söylemi aynı zamanda hekimin uymakla yükümlü olduğu etik ilkelerdir.

Hipokrat, kozmojenik dünya görüşünden Tıp ve tıbbi etik anlayışını şöyle geliştirir : Evren (makrokozmos) ile insan (mikrokozmos) arasında fark yoktur; onların yapı ve işleyişleri birbirinin aynıdır. İnsan evrenin bir parçası olarak ona bağımlı ve ondan kopmaz bir bütündür. Nasıl ki her türlü varlık, evrenin, düzenin bir parçası olarak onunla uyumludur; insan için de bu kuralın geçerli olmaması düşünülemez. Parça ile bütün karşılıklı olarak sürekli değişim ve etkileşim içindedir. Bütün içinde her parça karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Parçaları birbirine bağlayıp bütünü yaratan güç evrensel, «sempati (sevgi) bağı»nın gücüdür. Fizik dünya ile insan arasındaki bu özdeşlik aracılığıyla Hipokrat tıbbında; hava, su, iklim, jeoloji, coğrafya gibi doğa olaylarıyla, insan sağlığı arasındaki ilişkilerden çıkılarak klinik tıbbi sonuçlara varılır. Demokles'in doğa felsefesinde yer alan dört madde kuramı; Hipokrat ile insan bedenindeki dört Suyuk (hılt, humeur) kuramına dönüşür ve Hipokrat'ın Fizyolojisi ortaya konur. Öte yandan dört suyu arasındaki dengesizlik, niteliklerindeki değişimler de, hastalıklara neden olan fizyopatolojik oynamalar olarak kabul edilir. Öte yandan «tıbbi farazilere» düşman olan Hipokrat aynı şekilde ampirizme de karşıdır. Herhangibir varsayıma dayanarak bir deneyde bulunmayı tehlikeli bulur ve yasaklar (2,4).

Hipokrat «Hastalık yok hasta vardır» önermesinde bulunmasına rağmen temelini attığı, sistemleştirdiği tıp görüşünün içerisinde herşeyin yeri vardır ve soruların cevapları hazırdır. Herşeyi bildiği ya da bildiğine inandığı için yeni bir deneyime ihtiyaç duymaz. Bu son söylenenler, Hipokrat tıbbındaki Prognoz kavramının önemini gösterir. Doğadaki sürekli değişim kavramına bağlı kalarak, aynı dünya görüşün ışığında tıpta özgün kavramlar ortaya koyan Hipokrat'a göre, Evren'de (makrokozmos) herhangi bir düzen bozukluğu durumunda doğal yasalar hemen harekete geçerek,

* Çağımız kültürel yapılanmasında olgular ve değerler dünyası birbirinden ayrılmıştır.

bozulmuş olan dengeyi tekrar eski durumuna getirir. Aynı şekilde insan bedenindeki bir düzensizlik, yani bir hastalık durumunda doğa harekete geçip bozukluğu gidererek hastayı iyi eder. Böylece karşımıza Hipokratik kavramlardan biri olan *Natura Medicatrix* (tedavi edici doğa) kavramı ortaya çıkar (2,4). Bu bağlamda değinmek gerekirse, günümüzde Homeopatik ilkeler olarak bilinen karşıtlar - benzeşmeler yasaasının böyle bir düşünce çerçevesinde ortaya konmuş Hipokrat ilkelerin bir parçası olduğu görülür (13).

Görüldüğü gibi, doğanın tek başına tedavi edici nitelikte olması kosmolojik dünya görüşünün, dolayısıyla Hipokratik akıl yürütmele- rin doğal sonucudur. Doğa başka bir hekime ihtiyaç duymadan ne yapar eder hastayı iyileştirir. Zira o gerçek bir hekim karakterindedir. Doğanın tedavi edici kuvvetleri olduğuna inanan Hipokrat'ın, meslek- daşlarından temel beklentisi doğanın işine karışılmamasıdır. Hekimler olabildiğince az tıbbi müdahalede bulunmalı ve görevlerinin doğaya yardımcı olmak olduğunu unutmamalıdır. Varılan bu noktada Hi- pokrat'ın hekimlere yüklediği etik yükümlülük, çağının dünya görü- şüne uygun olarak, bilimsel (bilimsel) verilerden yola çıkarak türet- tiği yeni bir kavramdır. Sözkonusu kavram günümüzde hekimlerin çok iyi bildiği *PRIMUM NON NOCERE* (öncelikle zarar verme) deyiş- dir. Bu deyiş ve geliştirdiği kavram yüzyıllardır hekimlik mesleğinin temel etik ilkesi olmuştur (2,4).

Hipokrat tarafından hekimlikte savunulan bu ilkenin, felsefedeki savunucusu Sokrates'tir (4).

SOKRATİK AHLAK FELSEFESİ

Ağırlığını doğa felsefesinde bulan Eski Yunan Felsefesi, ünlü fi- lozof Sokrates'te (M.Ö. 469 - 399) bütünüyle bir ahlak felsefesine dö- nüştür. Yunan kültür ve düşünce dünyasındaki değişim süreci sırasın- da, özellikle sofistlerin etkisiyle, herşeyin ölçüsünün insan olduğu öne sürülerek kavram ve değerlerin göreceliği ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak bilim, din ve ahlak gibi insan ve toplum alanlarında kavram kargaşası başgösterdi. Sokrates bu durumun önüne geçmek için her- zaman geçerli olan, evrensel ahlak (etik) ilkelerinin bulunduğunu ile- ri sürer. Böylece bilimi, dini, politikayı yeni bir temele, yani etik bir temele oturtabilecektir. O, İYİ İNSAN deyişiyle ifade ettiği her insan- da bulunduğuna inandığı genel-geçer, evrensel niteliklerin (erdem, iyi, ölçülülük vb.) sözcülüğünü yapar. Ancak, ortaya attığı bu kavramların

nasıl gerçekleştirileceğini, onlara ne tür davranış ve edimler sonucu sahip olunabileceğini açıklamaz. Onları içeriği doldurulamamış biçimsel kalıplar halinde bırakır (1,15).

Tarihi kaynaklara göre tıp dünyası ile felsefe dünyası arasında kalmış olan Hipokrat'ın yazışmalarda bulunduğu kişiler arasında Sokrates de vardır. Onun «De la Bienseance» adlı eserinde, Sokrates'in etik kavramlarını hekimler adına sahiplendiği görülürken, ayrıca onun tıp ve felsefe ilişkisine ait görüşlerini de izleriz. Hipokrat'a göre Tıp ile Felsefe arasında etik açısından önemli bir ayırım yoktur. Felsefeye uygun gelen herşey tıbbı da uygulanabilir. Kendini kontrol, iyi huyluluk, alçakgönüllülük, bilim aşkı, sadelik, güler yüzlülük, saf kalplilik, ciddi konuşmak, ilahî nitelikte bir ruha sahip olmak, aşırılıktan ve mevki hırsından kaçınmak; açgözlülükten, öfkeden, cinsel düşkünlükten çekinmeyi öğrenmek, hem felsefenin hem de tıbbın özüdür. Ona göre hekim; daima iyi hareket etmesini, gerek olmadıkça konuşmamasını, yumuşaklıkla metin olmayı birleştirmeyi bilmelidir. Hipokrat üzerine kalıcı çalışmalar yapan ünlü tıp tarihçisi Daremberg'e göre, O yetenekli bir hekim olduğu kadar aydın görüşlü bir filozoftur da (5).

Sokrates'in toplumsal amaç doğrultusunda geliştirdiği; insanın özünde bulunduğunu savunduğu evrensel değer ve değer yargıları, Hipokrat'ın aracılığıyla hekimlik mesleğinin etik ilkeleri haline dönüşür. Sokratik etik ilkeler ışığında hekimlerden İYİ İNSAN olması istenir; ancak Sokrates gibi, O da bu ilkelerin nasıl hayata geçirileceği konusuna değinmez.

TOPLUM YAŞAMINDAKİ KURALLAR

Dönemine özgü gezginci bir hekim olan Hipokrat; öncülüğünü yaptığı yeni tıp sisteminin savunmasını yaparken içinde bulunduğu geleneksel dünyanın varlığını gözardı etmez. Tıp evrimindeki en belirgin dönüşüm çizgisinin yaratıcısı olmasına rağmen hekim-hasta ilişkisindeki geleneksel belirleyicileri yerine göre sürdürmeğe çalışır. O, bilgisel gerçeklik ile kültürel gerçeklik arasındaki ayrımın bilincindedir. Eski Yunan uygarlığında çok az bir kesimin ilgisi ve bilgisi içerisindeydi. Dolayısıyla hekim, geleneksel kültür ile yeni dünya görüşünün arasında kalmıştır. Sahiplenilen yeni ilkelerin ışığında mesleğini yürütmek zorundadır. Burada Hipokrat'ın Ortaçağ'dan bildiğimiz meslek loncalarının, ilkinin temelini atmış olduğunu görüyoruz (4).

Hipokrat bu bağlamda hekimlerin toplumsal ilişkilerini de çözümlenmeğe çalışmıştır. O, acil bir durum yok ise hekimin para konusunda pazarlık yapmasını salık verirken, hastanın iyileştikten sonra herşeyi unutup, hekimi kötüleyebileceğini de anımsatarak hekimleri hakları konusunda uyarmağa çalışmıştır (5). Hekimliğin toplumsal ilişkiler boyutu hipokratik hekim andında ağırlıklı biçimde kendini gösterir. Hipokrat'ın yazılarında fizikdışı güçlere, büyüye, kehanete dayanarak işleyen tapınak tıbbına karşı derin bir muhalefet, eleştiri, polemikleşme ögesine rastlanmaz. Bunda Asklepiades ailesinin bir üyesi olarak tapınak tıbbından gelmesindeki rolü ya da inançsal nitelikteki böyle bir kcnudan dolayı toplumsal sürtüşmeğe girmekten kaçınma gibi, nedenlerin olup olmadığı kestirilemez. Fakat O, Asklepiades geleneğinin yöntemlerini kullanarak hekimler üzerinde örgütsel nitelikte bir denetim mekanizması kurmuştur (örneğin; öğretmenin baba yerine konması, kazancın onunla paylaşılması gibi özelliklere Hipokrat Andında rastlanır). Hipokrat'ın hekim andında bu nitelikler kolayca görülür. Öte yandan anddaki dini hava Pitagorien ve Orfik mezheplerin üye kabul törenlerine benzer (4). Bu mezhepler zamanın yaygın, gizli, mistik örgütleridir; temel varlık nedenleri inandıkları mistik değerlerin savunma ve saklanmasıdır (10). Benzer şekilde sır saklama olgusu tapınak tıbbının da bir özelliğidir. Aslına bakılırsa sır saklama konusu ilkel çağlara kadar gider ve kabileye ait geleneksel bilginin korunması, saklanması şeklinde karşımıza çıkar (12). Hipokrat andında rastladığımız öteki toplumsal kurallardan birisi de düşük yaptırma ve mesaneden taş alma yasağıdır. Her ikisinin de kaynağını pagan kültürlerde buluruz (7). Öte yandan dikkat çekici başka bir konu andın günün tanrılarına adanmasıdır. Anılar insan ilişkilerinde güvence yaratır. Bu güven, onun kutsal bir şey'e adanmasından kaynaklanır (3). Bu çerçevede Hipokrat andının zamanın kutsal inançlarına uygun olarak Olympus tanrılarına adanması; bu yeni süreç içerisinde Hipokrat'ın toplumsal değer yargıları konusunda ne kadar dikkatli olduğunu gösterir. Çünkü söz konusu olan durum; hekim-hasta ilişkisinde herşeyden önce karşılıklı güvenin sağlanmasıdır.

SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ

Hekimlikte etiğin tarihsel kökenlerini araştırdığımızda onun, Hipokrat tarafından inşa edilirken ne tür süreçlerin sonucu olarak ortaya çıktığını kısaca gördük. Üç bölümde topladığımız bu etkenler için son olarak şunları söyleyebiliriz :

İlk bölüm, hekimliğin mesleki bilimsel-bilimsel bir çalışma alanı olmasına rağmen, kullandığı yöntemden dolayı etik değerler de üretmiş olma özelliğini gösterir. İkinci bölüm de ise felsefe alanında üretilmiş değerlerin hekimlik mesleğine maledilme olgusu söz konusudur. Burada evrensel değer yargılarının mesleki etik ilkeler biçimine dönüşmesini izliyoruz. Birinci bölümde etik değerlerin yerine getirilme koşulları belirtilmişken; ikincide asıl kaynağında (Sokrates'te) olduğu gibi «Nasıl» yerine getirileceği gösterilmemiştir. Ayrıca ilk iki bölümü akademik bir çalışma olarak adlandırabiliriz.

Son bölümün ise akademik bir alan olmaktan öte pratiğe dönük, toplumsal ilişkiler temelinde, toplumsal kaynaklara dayandırılarak türetilmiş, bir etik değerler demeti oluşturduğu söylenebilir.

Hekimlik mesleğine ilişkin etik tartışmalar günümüzde yoğunluk kazanmaktadır. Varolagelmış deontoloji ilkelerini tarihselliği içerisinde gördüğümüzde; onların belli bir yer ve zaman kapsamının koşulları altında üretildiği ve o dönemin özelliklerini yansıttığı ortaya çıkar.

ÖZET

Hekimlik Mesleğine ilişkin etik tartışmalar bir hayli yoğunluk kazanmaktadır. Tarihi perspektif içerisinde baktığımızda hekimlik etiğine ait dinamikleri daha iyi gözlemleyebiliriz. Böyle bir çalışmanın ortesinde mesleki deontolojik ilkelerin yer ve zamana bağlı değişkenler olduğu daha iyi saptanmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Tıbbi Etik Tarihi, Tıp Tarihi, Hipokrat.

SUMMARY

The Historical Origin of Medical Ethics

Ethical discussions concerning medical profession have assumed ever-increasing intensity in recent years. If we adopted a method of considering ethical matters in their historical context, we could understand more truly their meaning and the underlying dynamics of ethical principles. Following such a study, it can be better understood that professional values and deontological principles are parameters depending on the place and time in which they have appeared.

Key Words : History of Medical Ethics, Medical History, Hipocrates.

